

PATRIKOVA ZEM

Stanislava BÖNDE GOGOVÁ

doc. PhDr. Stanislava Bönde Gogová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra, Slovenská republika
sbgogova@ukf.sk
ORCID ID: 0000-0001-9703-5514
WoS Researcher ID: AAL-6288-2020
SCOPUS Author ID: 57163920200

BÖNDE GOGOVÁ, Stanislava. Terra Patrik. In Studia Historica Nitriensia, 2023, vol. 27, Supplementum 3 – V hore strom, pp. 164-181, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2023.27.S.164-181.

The archaeological site Nitrianska Streda-Patrikova is located in the Topoľčany district. The aim of the paper is not only a comprehensive assessment of the history of the exploration and research of the site, as well as the results of archaeological research in an interdisciplinary context. The article analyses the available historical sources scattered in several publications and summarizes the archaeology at the Patrikova site in a previously unpublished light. This concerns in particular the historical-geographical, cartographic, linguistic and toponomastic sources related to the site. This new segment of interdisciplinary research (especially archival research) will certainly make it possible in the future to bring additional data for a more detailed reconstruction of the image of Terra Patrik and its micro-region in the Middle Ages.

Kľúčové slová: Nitrianska Streda-Patrikova, archeológia, pramene, interdisciplinárny výskum;

Keywords: Nitrianska Streda-Patrikova, archaeology, sources, interdisciplinary research;

Úvod

Známa archeologická lokalita Nitrianska Streda-Patrikova (okr. Topoľčany) sa rozprestiera v hraničnej zóne severného extravilánu Solčian a južného extravilánu Nitrianskej Stredy, v nevelkej vzdialenosti od okresného mesta Topoľčany. Už v minulosti sa dostala do bádateľského povedomia najmä hojným povrchovým výskytom črepového materiálu. Časť relatívne veľkej databázy prehistorických a stredovekých artefaktov z tohto polykultúrneho náleziska, zozbieraná predovšetkým v 50. až v 80. rokoch¹ bola publikovaná a informatívne aj odborne zhodnotená.²

V posledných desaťročiach sa nálezovému fondu z lokality venoval E. Wiedermann, ktorého výnimočnosť Patrikovej zvlášť oslovovala po celú dobu jeho profesionálnej dráhy. V tejto súvislosti je

¹ Nálezové správy č. 15, 38, 55, 60, 107, 137, 142, 143, 165, 485, 513 v archíve Tribečského múzea v Topoľčanoch z prieskumov a povrchových zberov J. Čermana, M. Klačanského, E. Wiedermanna, predovšetkým však E. Opluštila. Sumárne prevažuje črepový materiál, fragmenty závaží, zvieracie kosti v širokom časovom rozpätí od lengyelskej kultúry až po vrcholný stredovek, najmä však lužickej kultúry z mladšej až neskorej doby bronzovej. Záchranné práce v profile koryta rieky Nitry v roku 1959 (E. Opluštil) odkryli pod vrstvou mazanice detský kostrový hrob lengyelskej kultúry s bohatou keramikou výbavou (7 nádob – podrobnejší popis vid' poznámka 5) (Lichardus/Vladár 1964, obr. 8; Wiedermann 1985a, 29, tab. XXXIII; Wiedermann/Žáčik 2008, 120). Ďalší kostrový hrob (1963, E. Opluštil) v obilnej jame obsahoval dve hrncovité nádoby a zlomok žarnova je datovaný do 9. storočia (Wiedermann 1985a, 21; Wiedermann/Žáčik 2008, 123, obr. 16: 3, 4). Do rovnakého obdobia sú datované aj nálezy lebečných kostí dieťaťa (zber M. Klačanský 1982) s dvoma elyptovitými náušnicami s vývalkami na rozhraní oblúkov a hrozienským záveskom a tiež náušnice s kónickým špirálovitým záveskom (Wiedermann 1984, 255; 1985, 79; Wiedermann/Žáčik 2008, 123, obr. 16: 1,2). Podľa popisov v nálezových správach bola väčšina hrobových celkov situovaná a odkrývaná na pomerne vysokých profiloch ľavobrežia rieky Nitry.

² Povedľa informatívnych prehľadov (Wiedermann 1987) bol menší článok o nálezisku publikovaný v roku 2008 (Wiedermann/Žáčik 2008, 107-134). Autori sa zamerali predovšetkým na históriu bádania na lokalite, artefaktálny sumár starších poznatkov a predbežné publikovanie výsledkov výskumu E. Wiedermanna (1996, 185 n.) na žiarovom pohrebisku lužickej kultúry.

cieľom príspevku nielen komplexné zhodnotenie histórie prieskumu a výskumu náleziska, ako aj výsledkov archeologického bádania v interdisciplinárnom kontexte, ale aj pripomenutie si formátu terénnych aktivít E. Wiedermanna na nálezisku pri príležitosti jeho životného jubilea.

Vzhľadom na početnosť a pri opakovaných zberoch aj viditeľnú výdatnosť povrchových nálezov sa na Patrikovej v priebehu druhej polovice 20. storočia priebežne uskutočňovali prieskumné akcie organizované miestnymi nadšencami a externými spolupracovníkmi Vlastivedného múzea v Topoľčanoch, spojené so zberom predovšetkým črepového materiálu³. Väčšia časť nálezového fondu z lokality uložená v depozite Vlastivedného múzea v Topoľčanoch nebola do polovice 80. rokov 20. storočia – až

na niektoré závažné nálezové celky⁴ – sumárne publikovaná. Bazálne informácie o nálezisku boli prvýkrát zverejnené v katalógu archeologických pamiatok Topoľčianskeho múzea⁵ a neskôr v komplexnejšej podobe, aj so zameraním na výsledky výskumu z roku 1994 E. Wiedermannom a M. Žáčikom (2008, 107-134). Terénna prospekcia bola na nálezisku v podstate zavŕšená záchranným archeologickým výskumom E. Wiedermanna v roku 1994⁶ vyvolaným výstavbou ČOV pre obec Solčany. Jadro lokality – v súčasnosti z väčšej časti uzatvorené v areály ČOV – bolo čiastočne preskúmané ešte pred, resp. v priebehu stavebných prác na čističke aj s podporou Obecného úradu v Solčanoch.

Veľká časť výpovedného potenciálu lokality je teda známa predovšetkým z výsledkov dlhodobého a opakovane uskutočňovaných povrchových zberov. V menšej miere, ale o to závažnejšie, však na význam lokality upozorňujú nielen archeologické, ale aj písomné pramene zverejnené v niektorých historických štúdiách J. Lukačku (1982; 1987) a súčasne aj historicko-geografické pramene, ktorých perspektívny výskum môže priniesť dôležité poznatky z hľadiska stratégie osídlovacieho procesu regiónu. Aj preto je ambíciou predloženého príspevku na báze súčasných publikovaných a dostupných nepublikovaných poznatkov komplexné interdisciplinárne zhodnotenie historického vývoja lokality a jej miesta v prehistorickej a stredovekej sídelnej štruktúre regiónu strednej Nitry.

Archeoenvironmentálny rámec osídlenia

Územie, označované miestnymi obyvateľmi názvom Patrikova⁷ sa rozprestiera v nive rieky Nitry v priestore sútoku rieky s jej ľavostranným prítokom, potokom Lišňa. Rieka Nitra tu mala ešte pred reguláciou značne členitý priebeh najmä v ľavobreží, kde erozívnou činnosťou vznikol na viacerých miestach pomerne vysoký svahovitý útvar (breh),⁸ týčiaci sa kolmo nad hladinou do výšky niekoľkých metrov. Na jeho profile sa celkom zreteľne črtali kvartérne sprašové vrstvy a v hornej časti profilu aj archeologické objekty (obr. 1).

³ Podrobnejší súpis terénnych akcií z Patrikovej a blízkeho okolia pozri v príspevku Wiedermann/Žáčik 2008, 25-129.

⁴ Jedným z nich je detský kostrový hrob lengyelskej kultúry (Lichardus/Vladár 1964, 69-162). Autori zahrnuli tento nálezový celok, odkrytý v areáli Patrikova-Vysoký breh, do keramického fondu ludanickej skupiny lengyelskej kultúry. Za mimoriadny jav považovali okolnosti pochovania v kultúrnej (sídľiskovej) jame, ktorá stratila primárnu funkciu. Detský jedinec v hrobe odkrytom na profile vysokej ľavobrežnej sprašovej steny koryta rieky Nitry bol uložený vo vodorovnej polohe so skrčenými nohami s dlanami pred tvárou a obsahoval 7 nádob. Zvláštnosťou pohrebného rituálu bola úprava dna jamy pokrytého do červena sfarbenou hlinou s kúskami spráše a fragmentami uhliakov. V oblasti severozápadných vnútorných Karpát mal tento nálezový celok chronologicky reprezentovať pokročilý vývoj ludanickej skupiny (Lichardus/Vladár 1964, 91). V neskorších periodizáciách lengyelskej kultúry bola chronológia upravená, hrobové nálezy z tejto polohy boli komparované s ďalšími nálezmi a zaradené do strednej fázy Lengyel IV (Pavúk 1981, 289).

⁵ Katalóg archeologických pamiatok topoľčianskeho múzea spracoval E. Wiedermann (1985) a vydal Archeologický ústav SAV v edícii Materialia Archaeologica Slovaca. Súpis obsahuje kompletnú databázu nálezov, nálezových celkov a nálezových situácií uložených v depozite a archíve múzea, dokumentovaných od vzniku archeologickej zbierky (1961) až po rok 1983.

⁶ Záchranný výskum odkryl pravdepodobne severozápadnú časť žiarového pohrebiska a sídliska lužickej kultúry ležiaceho v blízkosti sútoku rieky Nitry s potokom Lišňa. Všetkých 7 urnových hrobov s pomerne bohatým bronzovým (hrob 1), resp. keramickým (hrob 5) inventárom sa zachovalo len na úrovni dna, keďže horná časť hrobov, resp. popolníc bola deštruovaná opakovanými orbami. Z celkovo 15 sídliskových objektov stojí za pozornosť najmä rozľahlý kruhovitý objekt 11 vyplnený mohutným popolovitým zásypom, situovaný na okraji žiarového pohrebiska. S najväčšou pravdepodobnosťou predstavoval kremačné miesto. Sídlisko spolu s pohrebiskom je datované do stupňov HA-HB (Wiedermann/Žáčik 2008, 122).

⁷ Patrikova (164 nm) je v posledných desaťročiach identicky nazývaná aj na mapových podkladoch (<https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.53646861783594&lng=18.177051401269217&map=gkubazm10>, cit. 20.8.2022).

⁸ Názov polohy Vysoký breh sa objavuje v starších nálezových správach Tribečského múzea v Topoľčanoch, ako aj vo vedeckej literatúre (Lichardus/Vladár 1964, 89, 160). Vysoký breh predstavuje len menší topografický segment v rámci územia Patrikovej v mieste, kde sa koryto rieky dotýka vysokého ľavobrežia.

Diametrálne iný geomorfologický vývoj malo ľavobrežie, ktoré v týchto miestach takmer plynulo prechádzalo do rozľahlej inundácie rieky, zaplavujúcej ešte pred reguláciou v polovici minulého storočia takmer pravidelne juhovýchodný extravilán Topoľčian (obr. 2). Práve v dôsledku záplavového režimu rieky Nitry sa tu postupne prirodzeným spôsobom sformovala celá sústava mŕtvych ramien, lužných porastov v pobrežných líniách, ale aj pomerne rozsiahlych plochých kamenných a štrkovo-pieskových pobrežných formácii a ostrovovitých útvarov, rozprestierajúcich sa niekedy priamo v strede koryta rieky. Tento prirodzený vývoj ekosystému rieky Nitry v okolí Patrikovej pretrval až do 60. rokov minulého storočia.

V rámci regionálnogeologického členenia je Patrikova súčasťou Podunajskej panvy a prináleží k rišňovskej priehlbine a Bánovskej kotline, okrajovo k bojnianskemu bloku Považského Inovca,

Obr. 1. Nitrianska Streda-Partrikova (Vysoký breh). Pohľad zo severu na eróziu odkryté sídliskové objekty a zaniknuté pôdne horizonty na profile ľavobrežia rieky Nitry. Foto: E. Wiedermann, upravené.

zoborskému a rázdielskemu bloku Tribeča a južným okrajom Strážovských vrchov. Geologický vývoj Nitrianskej pahorkatiny a príľahlých pohorí v kvartéri nadväzuje na vývoj vo vrchnom pliocéne. Kvartérne sedimenty majú na území dominujúce postavenie, súvisle pokrývajú južnú, menej centrálnu a severnú časť územia. Napriek výraznému plošnému rozšíreniu hrúbka kvartéru len mierne prevyšuje 2,5 m, globálne sa však zväčšuje a kolíše zo severu na juh. Naopak, znižuje sa od centrálnych častí územia pahorkatiny ku okolitým pohoriam. Lokalita a jej okolie klimaticky zapadá do rámca klímy západného Slovenska.⁹

V širšom regióne Patrikovej sú najviac zastúpené eolické sedimenty – spraše a sprašové hliny so stratigrafickým rozpätím od stredného pleistocénu po vrchný pleistocén. Smerom na sever, severovýchod postupne ubúda sprašový pokryv. Materské podložie, ktoré predstavuje súbor prvkov dôležitých pre výživu rastlín, určuje štruktúru a význam pôdy.

⁹ Klimatické pomery mikroregiónu Patrikova sú takmer identické s pomermi v celej oblasti juhozápadného Slovenska, vrátane klímy južného Slovenska. Lokalita sa radí do klimatickogeografického typu nížiny, s prevažne teplou klímou, s počtom letných dní v roku nad 50 a pomerne miernou zimou (Michalko 1986, 25).

Obr. 2. Topolčany. Pohľad z námestia Topolčan na zaplavenú inundáciu rieky Nitry vo východnom extraviláne mesta (okolie Patrikovej) z obdobia okolo polovice 20. storočia. Archív: E. Wiedermann.

Druhým výraznejším typom na území sú fluvio-limnické a fluviálne sedimenty, tvoriace výplň prepadlín a depresí a ktoré zároveň tvoria terasový systém Nitry, Bebravy a ich väčších prítokov. Najviac vyrovnanou časťou priehlbiny je územie terás a riečnej nivy Nitry, ktorá tvorí široký pás 4 – 5 km pozdĺž toku. Práve v blízkosti Nitrianskej Stredy a Solčian sa nachádza terasa z obdobia stredného pleistocénu vystupujúca na ľavom brehu Nitry až po Horné Lefantovce v relatívnej výške 20 – 25 m (Pristaš 2000, 16). Pôdny fond Patrikovej a okolia pozostáva z ílovito-hlinitého podložja, prevládajúceho v celej oblasti kotliny.¹⁰

Sedentarizačné procesy na Patrikovej poukazujú na vyššiu mieru jej osídľovania predovšetkým v dobách (mladší eneolit, mladšia a neskorá doba bronzová, záver včasného stredoveku) s možnými klimatickými deficitmi (Vladár/Wiedermann 2020, 70, obr. 15; Wiedermann 2003, 69, obr. 48; 2013, 9, Fig. 3). Navyše recentné klimatické ukazovatele naznačujú, že chránená poloha kotlin má vo všeobecnosti menej zrážok s priemerným ročným úhrnom okolo 527 mm (Michalko 1986, 25). Možný znížený chod zrážok v klimaticky menej priaznivých dobách, však mohlo pre tu sídliače populácie kompenzovať situovanie sídlisk v tesnom kontakte na hlavný vodný tok regiónu, rieku Nitru, ako aj na ďalší jej pomerne výdatný prítok – potok Lišňa. Ten do rieky transportoval podstatnú časť zrážok z pohoria Tribeč. Priestor sútoku oboch vodných zdrojov, spolu s primeraným pôdnym fondom a akceptovateľnou klímou aj v menej priaznivých dobách, tvoril strategicky významné teritórium. Nivné prostredie Patrikovej bolo vhodné najmä na špecifické hospodárske a logistické aktivity. Lokalita zohrávala úlohu dôležitého kontaktného bodu v infraštruktúre regiónu.¹¹

¹⁰ Dominantným pôdnym typom je hnedozem, v malej miere je zastúpená aj nivná pôda. Oba pôdne typy vznikali postupne v holocéne, kedy dochádzalo k záverečnej etape vývoja kvartérnych sedimentov, najmä k sedimentácii povodňových hĺn a ílov, prerušovanej v klimatických optimách tvorbou humózných pôd a slatín. V záverečnej fáze holocénu nastáva aj výrazné meandrovanie tokov. V meandroch sedimentovali najmladšie hnilokalové a organické slatinné sedimenty (Pristaš 2000, 10).

¹¹ Na základe archeoenvirometálneho modelovania uvažuje E. Wiedermann (2003, 82, 83) na strednej Nitre o diskontinuite mladolineárno-železovského a o viditeľne zmenených parametroch starolengyelského osídlenia, indikujúcich nástup skôr kontinentálnej klímy s ďalšími možnými krátkodobejšími výkyvmi (prelom neolitu a eneolitu). Ťažisko osídlenia sa zrejme presunulo do vyšších zón, pričom nižšie černoziemné polohy s charakteristickými prirodzenými stepnými ekosystémami

Obr. 3. Nitrianska Streda-Patrikova. Hrob dieťaťa ludanickej skupiny (Lengyel IV) lengyelskej kultúry s keramikou výbavou (podľa Lichardus/Vladár 1964, obr. 7, 8).

O výnimočnom postavení Patrikovej v regionálnom meradle celkom presvedčivo vypovedajú archeologické pramene. Základné zhodnotenie terénnych aktivít a nálezov na polykultúrnom nálezisku bolo pred časom publikované (*Wiedermann/Žáčik 2008*, 107-134) a ich zásadnejšia analýza sa pripravuje. Ako už bolo naznačené, cieľom tohto príspevku je skôr interdisciplinárne vyhodnotenie historických (onomastických), či historicko-geografických prameňov, ale aj upriamiť pozornosť na zásadné prehistorické a stredoveké nálezy a nálezové celky z lokality, dokladajúce jej exponované postavenie v dejinách regiónu.

K nim sa radí aj už uvedený detský hrob lengyelskej kultúry (obr. 3) z jej záverečnej fázy – ludanickej skupiny (Lengyel IV). V čase ludanickej skupiny lokálna diferenciacia lengyelskej kultúry kulminovala, pričom v jej časovom horizonte možno rozlíšiť tri fázy. Detský hrob z Patrikovej patrí podľa *J. Pavúka (1981, 189)* spolu s nálezmi z Ludaníc, Nevidzian, Čiernych Kláčian, Dudiniec, Bíne a Plaveckého Mikuláša do jej strednej fázy. Hrob teda reprezentuje rozvinuté vývojové štádium ludanickej skupiny rozšírenej v podstate len na západnom Slovensku od Karpát po Pohronie a v priľahlej časti Maďarska. Povedľa klasických kostrových hroboch v skrčenej polohe na ľavom alebo pravom boku sa v ludanickej skupine objavujú aj dvojhroby (Branč, Výčapy Opatovce), resp. zvláštne prípady pochovania jedinca v natiahnutej polohe alebo v kultúrnej jame (*Lichardus/Vladár 1964*, 160). Detský kostrový hrob so zvláštnym spôsobom pochovania a bohatým nálezovým inventárom z Patrikovej (podrobnejší popis vid' poznámka 5) patrí k ojedinelým príkladom rôznorodého rámca pohrebného rítu ludanickej skupiny v severozápadných vnútorných Karpatoch.

K rovnako významným nálezom z Patrikovej možno radiť minimálne dva nálezové celky zo žiarového pohrebiska lužickej kultúry z mladšej a neskorej doby bronzovej.¹² Zistené boli v severnej časti pohrebiska ležiacej v tesnej blízkosti potoka Lišňa (obr. 4). Táto časť pohrebiska sa v intaktnom stave zachovala a preskúmala prakticky len na úrovni dolných častí popolníc. Možno sa domnievať, že so žiarovým pohrebiskom do veľkej miery súvisí aj pozoruhodný objekt ležiaci v takmer centrálnej časti výskumnej plochy.¹³ Pomerne rozľahlý objekt s markantným popolovitým zásypom predstavuje s najväčšou pravdepodobnosťou dobový kremačný areál (obr. 4: 12).

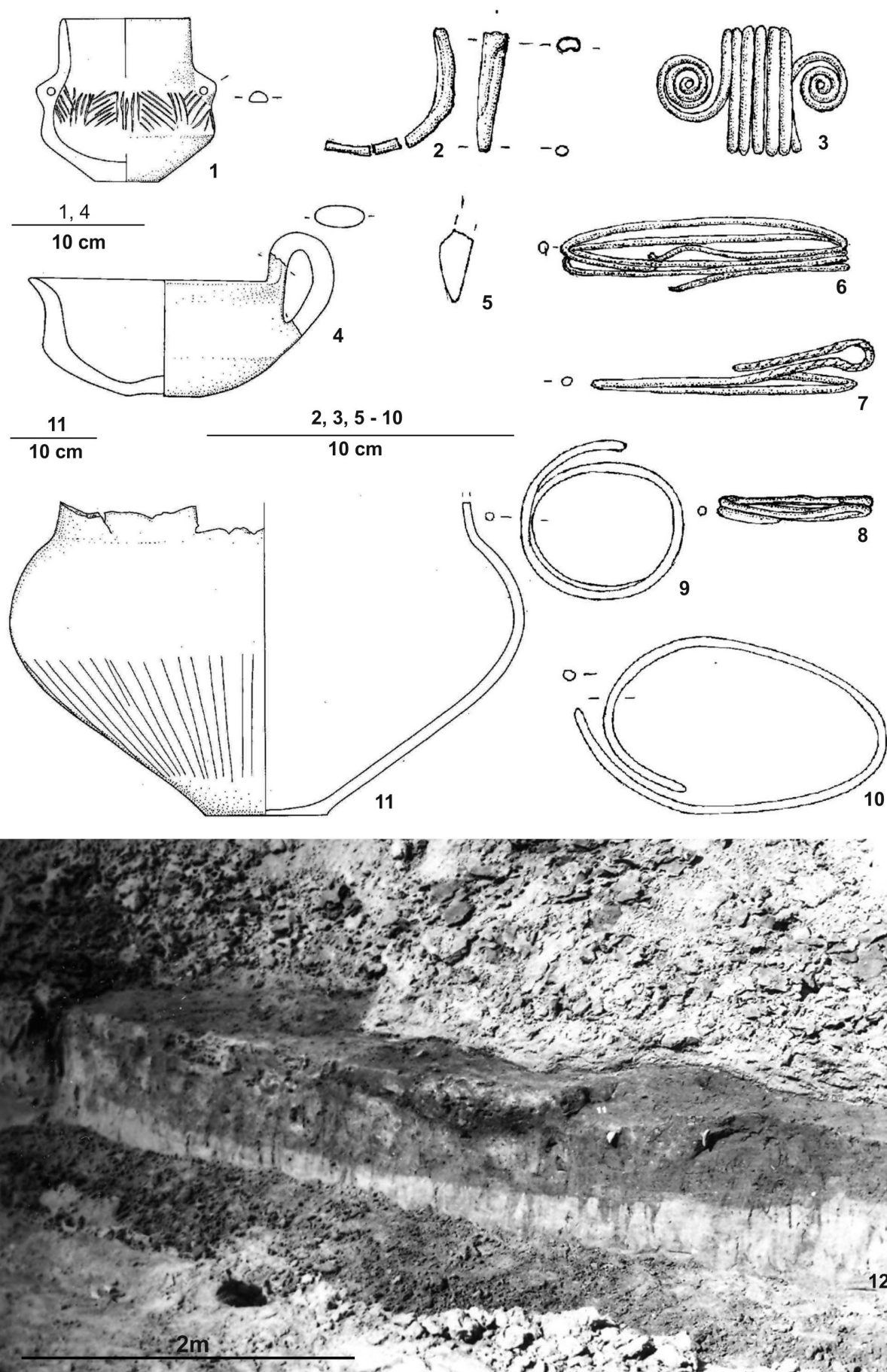
Keramický inventár a bronzová industria zo zmienovaných hrobov pochádzajú z obdobia pomerne dynamického vývoja lužickej kultúry predovšetkým z neskorej doby bronzovej. Súvisí s jej expanzívnym charakterom, nebývalým rozšírením, hlavne smerom na juh, spojeným aj s nárastom populácie. Súčasne s Patrikovou sa utvárala pomerne silná koncentrácia lužického osídlenia na pomerne širokom priestore vo viacerých okolitých polohách (*Vavák 2005*, 196 n.; *Veličák/Romsauer 1994*, 87, 128), vrátane výšinných opevnených sídiel.¹⁴

mohli nadobudnúť výraznejší stepný charakter. Neboli vhodné na priame osídlenie, ktoré sa skôr sústredilo do okrajových černo-hnedozemných, resp. nivno-hnedozemných polôh, ale azda najviac do vlhších hnedozemných pahorkatinových polôh. Niva už nebola natoľko preferovaným prírodným prostredím (azda s výnimkou konca starého a v strednom eneolite, keď tu bola sústredená prevažná časť badenských sídliskových areálov). Lužné prostredie s močiarimi, meandrami, mŕtvymi ramenami so stojatou vodou pravdepodobne neposkytovalo ideálny životný priestor v suchších obdobiach. Postupne rozvíjajúca sa agrotechnika, ktorej nové trendy boli azda motivované klimatickými zmenami, spôsobila koncom epiatlantika stratu prioritného významu nivy. Stala sa prostredím so špecifickým hospodárskym zameraním, konkurujúcim rovnako špecificky orientovaným areálom v pahorkatine. Ďalší obrat vo vývoji prehistorickej krajiny strednej Nítry nastal predovšetkým v neskorej dobe bronzovej. Vplyvom prírodných (zhoršená klíma už od mladšej doby bronzovej), populačných (vrchol intenzity osídlenia v mezoregiónu) a technicko-civilizačných (nebývalý metalurgický rozvoj) procesov postupne zanikla planárna zóna krajiny. Koncom epiatlantika a v subboreále boli niva s nížinou odlesnené. V lesných ekosystémoch získali prevahu bukovo-jedľové porasty a formoval sa nový krajinný ekosystém - kultúrna step. Novú podobu, ktorú nadobudla krajina koncom doby bronzovej (azda porovnateľne ešte aj v stredoveku a v nedávnej dobe agrotechnickej revolúcie), možno porovnať so súčasnou kultúrnou krajinou. Jej celkový ráz ovplyvňovala od doby halštatskej len rôzna miera krajinných prvkov, závislých od klimatických, prípadne antropických zásahov. Relatívnu obyvateľnosť nivy, súvisiacu s jej environmentálnou obnovou, možno pozorovať už v dobe halštatskej, v strednej dobe laténskej, časti doby rímskej a predveľkomoravskej.

¹² Hrob 1 bol porušený zemnými prácami. Zachoval sa zhluk črepového materiálu a bronzových predmetov na dne popolnice. V blízkosti nádoby lokalizovaná koncentrácia popola a v tesnej blízkosti aj väčšie kamene, najpravdepodobnejšie súvisiace s rozrušeným hrobom. Hrob 5 bol čiastočne deštruovaný orbou. Popolnica obsahovala ďalšie dve menšie nádoby a úlomky nespálených kostí (*Wiedermann/Žáčik 2008*, 112, 114).

¹³ Objekt 11 sa na profile manipulačnej ryhy črtal ako pomerne rozľahlý útvar s rovným dnom v hĺbke 60 cm, elipsoidného, prípadne kruhovitého pôdorysu s priemerom cca 5 m (*Wiedermann/Žáčik 2008*, 117). V centrálnej časti výplne jamy, v ktorej bol badateľný aj vertikálny objekt (kolová jama?), prevažoval popolový zásyp (predovšetkým zánikovým horizontu). V blízkosti objektu sa nachádzalo výrazné popolové pole, značne rozrušené zemnými prácami.

¹⁴ Predpokladať možno najmä integračnú rolu Tribeča, jedného z najrozľahlejších lužických hradísk v severozápadných

Obr. 4. Nitrianska Streda-Patrikova. Popolnicové pohrebisko lužickej kultúry. Inventár hrobu 1 (2, 3, 5-10), hrobu 5 (1, 4, 11) a rez objektom 11 (12; podľa Wiedermann/Žáčik 2008, obr. 13-15).

Postavenie významného mikroregiónu znovunadobudla Patrikova na konci včasného a vo vrcholnom stredoveku. Viaceré hrobové¹⁵ a sídliskové¹⁶ nálezy poukazujú na kontinuálne osídlenie polohy od 9. do 16. storočia (obr. 5). Opakované archeologické zbery materiálu a záchranný výskum z roku 1994 tu dokumentujú existenciu veľkomoravského a veľkomoravského pohrebiska z 9. – 10. storočia a príslušného vrcholnostredovekého sídliska. Záchranný výskum odkryl celú škálu sídliskových objektov z vrcholného stredoveku, vrátane pravdepodobne jedného príbytku (chaty), súčasťou ktorého bolo aj výhrevné teleso (pec?, krb?, ohnisko?).¹⁷ Po 16. storočí sa osada vyľudnila. Zostal už len názov lokality zachovaný v niektorých historických a kartografických prameňoch, resp. orálne sprostredkovaný miestnymi komunitami do súčasnosti. Zánik stredovekej osady na Patrikovej na konci stredoveku môže súvisieť s poklesom bezpečnosti sídla v kontexte so zmenenou environmentálnou situáciou, prípadne zmenou lokačno-vlastníckych pomerov.

Historické, historicko-geografické, lingvistické a toponomastické pramene

Mnohé ďalšie neartefaktálne informácie o Patrikovej a jej okolí možno získať aj komparáciou historických a recentných prameňov. Vhodné sú najmä viaceré súčasné katastrálne údaje prevzaté z historických materiálov. Na posledných katastrálnych mapách sú fixované informácie, ktoré boli postupne preberané z rôznych predchádzajúcich druhov kartografických podkladov. Jedná sa predovšetkým o toponymá a hydronymá, ktorých výpovednú hodnotu možno aktuálne skúmať (obr. 6). Za rovnako závažné možno považovať údaje v novovekých vojenských mapovaniach zachytávajúcích dobové stavebné objekty, ktoré medzitým zanikli. Povedľa závažných a už zmienených prehistorických prameňoch teda obraz a dejiny tohto sídla ďalej významnou mierou dopĺňajú aj poznatky z viacerých historických disciplín.

Za pôvodom toponyma Patrikova sa s najväčšou pravdepodobnosťou skrývajú stredovekí majitelia pozemkov, priezviska ktorých sa objavujú vo viacerých prameňoch zo 16. storočia vo forme Petřík, resp. Patrik.¹⁸ Pomenovanie Patrikova, vzniklo stotožnením parcely s jej konkrétnym vlastníkom (Patrikova zem) príslušníkom jednej azda najzámožnejšej solčianskej rodiny (*Lukačka 1987, 28*). Vtedy sa parcela Patrikova podľa písomných prameňov mala nachádzať v chotári Solčian a pravdepodobne až neskôr sa objavuje ako súčasť susedného chotára Nitrianskej Stredy, keď hranicu medzi oboma chotármí mal tvoriť potok Lišňa. Rodina Patrikovcov/Petríkovcov patrila k významnej bohatej vrstve solčianskeho spoločenstva v dobe už pomerne pokročilej majetkovej diferenciacie.¹⁹ Ako už bolo uvedené

vnútorných Karpatoch, disponujúceho aj vodným zdrojom. V čase najväčšieho rozmachu lužickej kultúry a možných etnických pohybov z východu v neskorej dobe bronzovej, mohlo hradisko zohrávať primárnu refugiálnu funkciu pre nížinné osady v regióne (*Wiedermann 2013, 88, 89*).

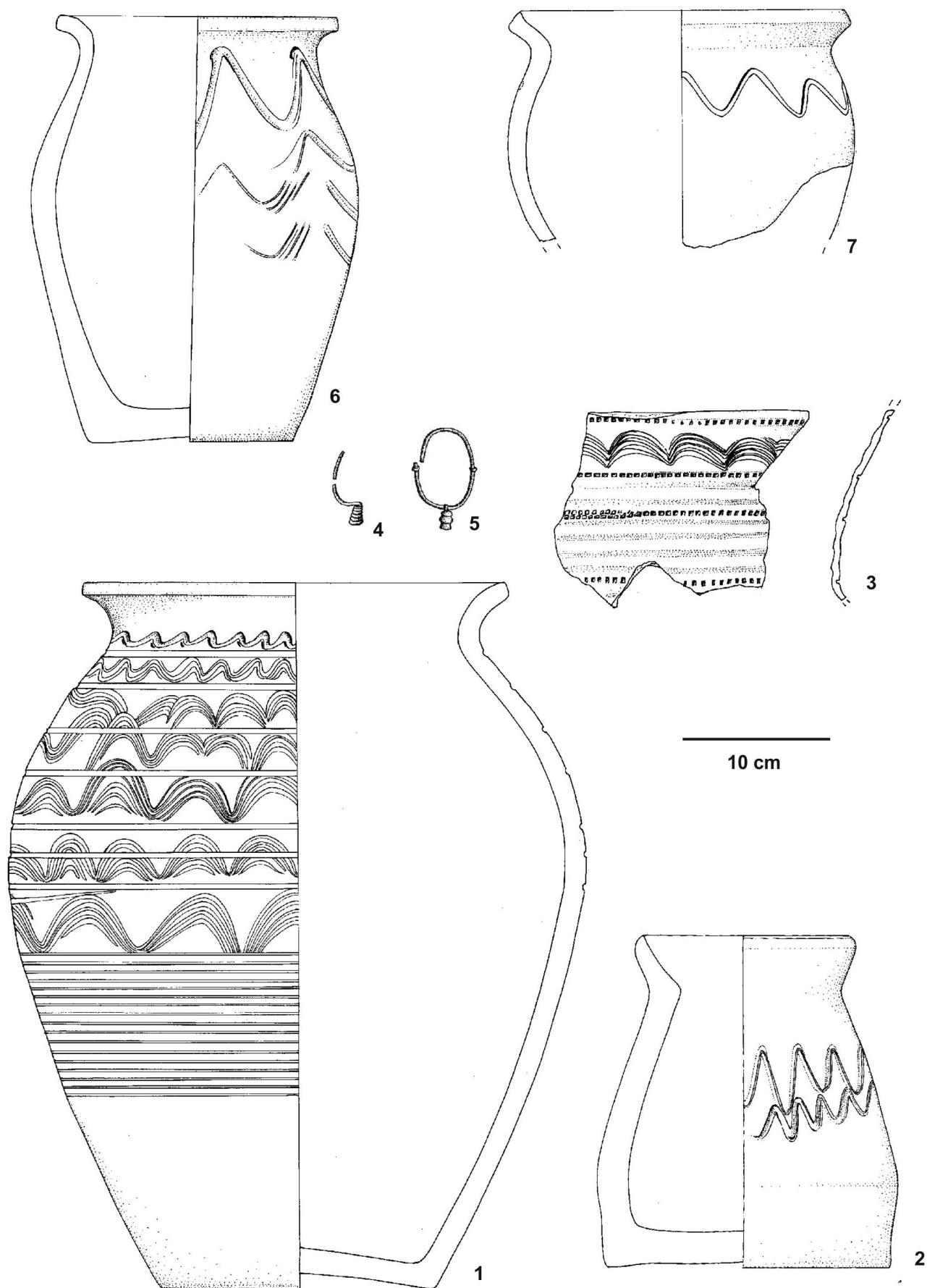
¹⁵ Spomenúť treba najmä kostrový hrob v skrčenej polohe, tvárou na východ situovaný v obilnej jame, vybavený dvomi nádobami (žltohnedá farba, obvodové žliabky a prerušovaná vlnovka), fragmentom žarnova a hlineným pekáčom (*Hanuliak 2004, 154; Wiedermann 1985a, 21; 1985b; Wiedermann/Žáčik 2008, tab. 2: 1, 4, obr. 16: 3, 4*) a pravdepodobne ďalší detský hrob s náušnicami elipsoidného tvaru s dutým hroziakovým záveskom a vývalkami na rozhraní oblúkov a tiež fragment náušnice s kónickým špirálovitým ukončením (*Hanuliak 2004, 154; Wiedermann/Žáčik 2008, obr. 16: 1, 2*).

¹⁶ Množstvo zozbieraného sídliskového keramikového materiálu (šedočierna keramika, vyrobená z hlíny s väčším obsahom piesku, okraje šikmo a kolmo zrezané, resp. vyššie lievikovité hrdlo, výzdoba vysokou žliabkovitou vlnovkou a obvodovými žliabkami, resp. tenkostenná jemná keramika šedočiernej, šedej a bielej farby, okraje profilované, typické široké aj plytké žliabky po obvode nádob, nádoba bikonického tvaru s predĺženou hornou polovicou, hrdlo lievikovite roztvorené dotočené na kruhu, okraj zahrotený, dno široké, výzdoba nepravidelnými vysokými žliabkovitými vlnovkami je datované v rozpätí od 12. do 16. storočia (*Wiedermann/Žáčik 2008, tab. 2: 2, 3, 5; tab. 4: 1*).

¹⁷ Objekt 7, pravdepodobne chata, bol zistený na profile kanalizačnej ryhy v superpozícii s ďalšími dvomi sídliskovými objektami, porušenými výkopom ryhy v centrálnej časti. V pôdoryse mal objekt obdĺžnikový tvar, orientovaný dlhšou osou v smere V – Z. Počas vyberania zistená v SZ rohu kamenná deštrukcia (pec?). Dno objektu ploché, rovné, bočné steny takmer kolmé. Výplň objektu tvorila pomerne kompaktná čiernošedá zemina s obsahom veľkého množstva kameňov a uhlíkov. Z kompaktnej výplne bolo vyzdvihnutých aj niekoľko kusov črepového materiálu bledohnedej sfarbenia, datovaného do 12. – 13. storočia (*Wiedermann/Žáčik 2008, tab. 4: 1*). Z neúplne vybraného objektu, resp. sídliskových jám v superpozícii pravdepodobne pochádzajú kostrové pozostatky dvoch jedincov zistené až vo vyexploatovanom zásype.

¹⁸ Za početné informácie a poznámky k nálezisku z oblasti histórie, historickej geografie, lingvistiky, toponomastiky a orálnej tradície ďakuje autorka E. Wiedermannovi.

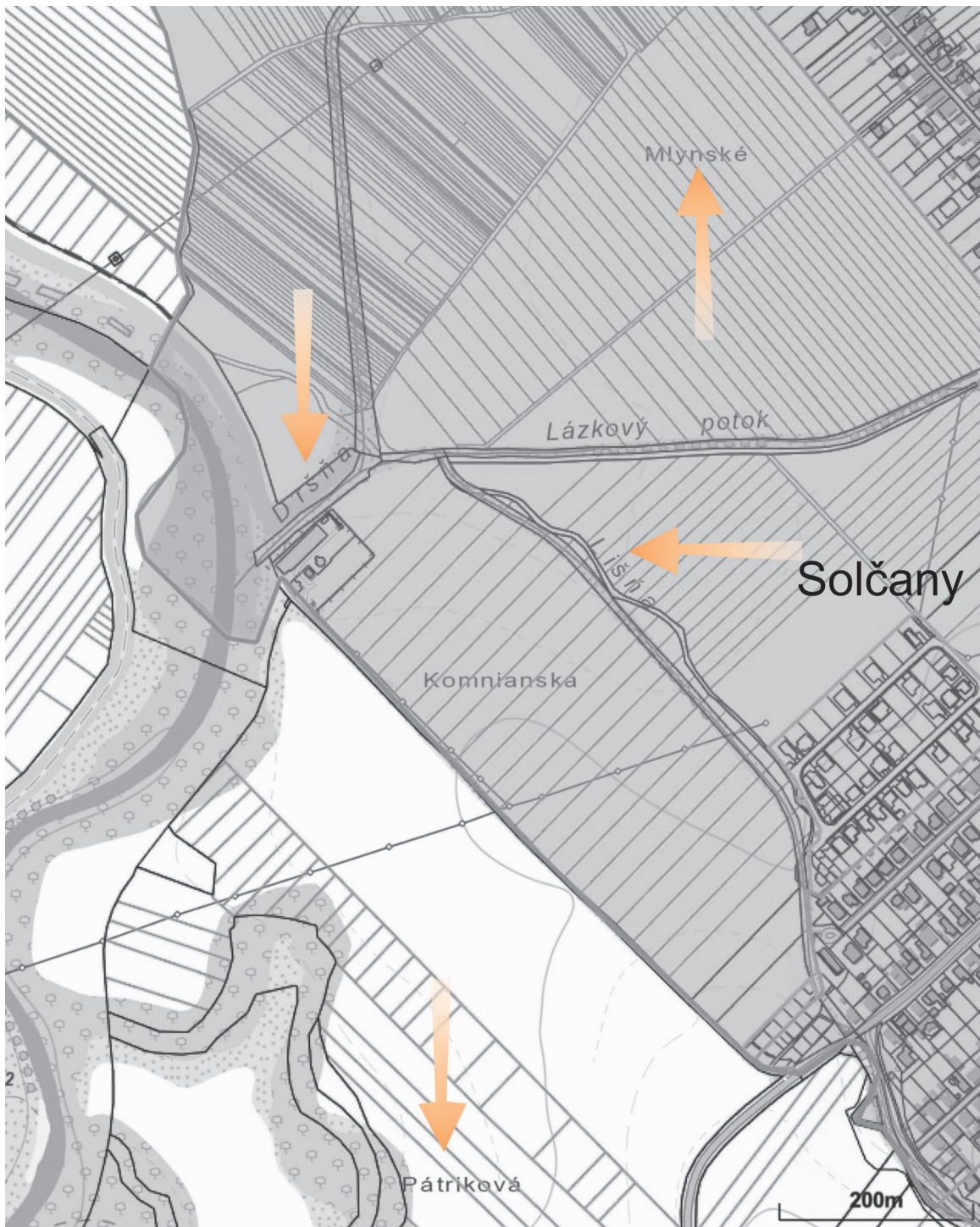
¹⁹ Majetnosť rodiny a rôzne majetkové transakcie popisujú viaceré pramene (*Lukačka 1987, 29*). Predovšetkým solčiansky richtár Pavol Petřík bol vo svojej dobe bohatým obyvateľom, ktorý si mohol dovoliť v roku 1516 prenajať za 100 dukátov majetkový podiel zemanov z Alešíniec v osade Koňany pri Nitrianskej Stredě (azda Patrikova?). Tento zálohový majetok v Koňanoch užíval jeho syn zeman Benadík Petřík (Patrik) až do polovice 16. storočia.

Obr. 5. Nitrianska Streda-Patrikova. Nálezy z rozrušených hrobov z 9./10. storočia (1, 4-6) a stredovekého sídliska (2, 3, 7; podľa Wiedermann/Žáčik 2008, obr. 16, Tab. 2).

v predchádzajúcom texte, po zániku osady, resp. sídla v 16. storočí, toponymum Patrikova zotrvalo aj v orálnej tradícii miestnych spoločností do súčasnosti a premietlo sa aj do novovekých kartografických a katastrálnych dokumentov.

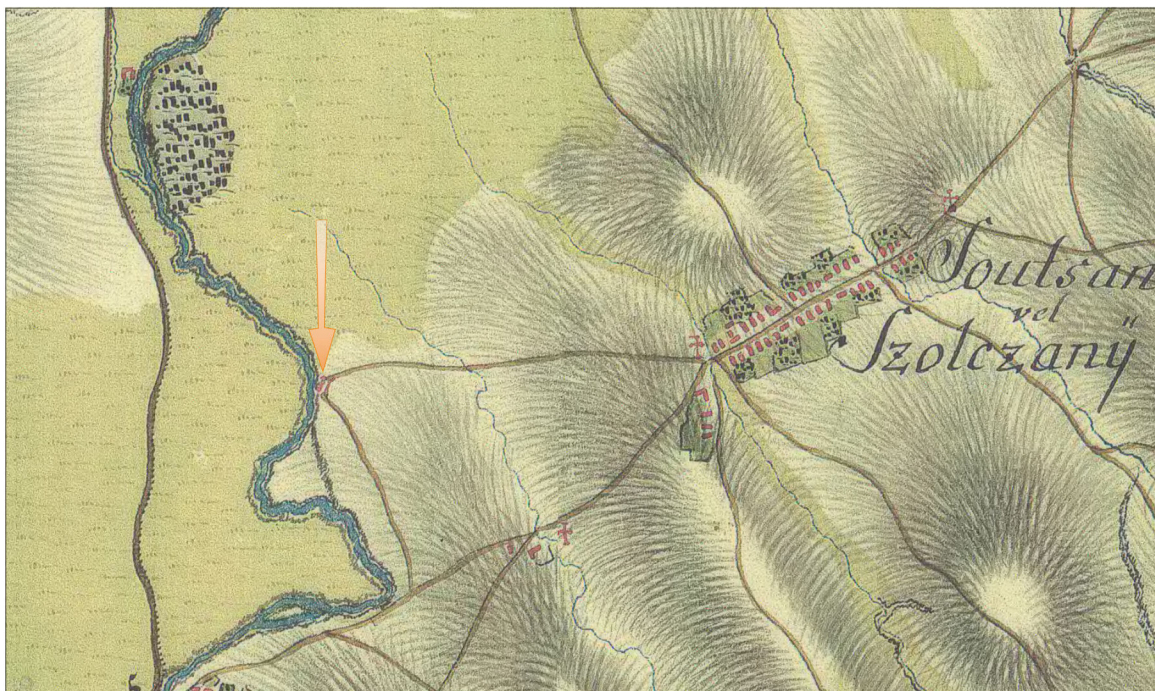
Staršie slovanské osídlenie Ponitria zanechalo odkaz v podobe starobylých pomenovaní riek. Nadväzná penetrácia osídlenia v horských údoliach a vrchoch vytvorila na základe rôznych slovo-tvorných postupov hydronyma, ktoré sú súčasťou slovenských zemepisných názvov. Predstavujú významnú informačnú databázu nielen na poznanie hydronymie, ale aj z hľadiska lingvistiky, etymológie a sémantiky v regióne osídľovanom Slovami od konca 5. storočia (Wiedermann 1997, 97).

Obr. 6. Nitrianska Streda-Patrikova. Katastrálna mapa s katastrálnou hranicou Solčian a Nitrianskej Stredy (www.katasterportal.com/katastralnamapa.php?obec=505498) s vyznačením toponým a hydroným, upravené.

Historickým vývojom podobným ako toponymum Patrikova prešli s najväčšou pravdepodobnosťou aj ďalšie názvy v jej mikroregióne. Jedná sa predovšetkým o hydronymá Nitra,²⁰ Lišňa, Dršňa a toponymum Mlynské (obr. 6). Na celom strednom Dunaji sa stabilizovali významné hydronymá už v dobe rímskej. Názvy ako Dunaj (Danubius), Morava (Maro), Hron (Granuo) pretrvali od rímskych čias a spolu s ďalšími názvami obsiahnutými v uhorských historických prameňoch (Nitra, Váh, Orava, Ipeľ, Hornad, Laborce a pod.) sa zachovali do súčasnosti (Uhlár 1983, 97).

Na základe lingvistických analýz je pomenovanie hydroným so sufixom -ňa v slovenskom jazyku pomerne častým javom. V rámci mikroregiónu Patrikovej sa takýto doklad starej slovenskej slovnej zásoby objavuje v dvoch prípadoch – Lišňa a Dršňa (obr. 6). Hydronymum Lišňa je dokonca doložené aj v metácii z r. 1334 (Leusna pataka), kde označovalo katastrálnu hranicu zo strany Solčian (Uhlár 1987, 346). Motivácia názvu Lišňa sa hľadá v prostredí, ktorým v dobe pomenovania potok pretekal, t. j. vypáleným, zhoreným miestom.²¹

Obr. 7. Pomedzie extravilánov Solčian a Nitrianskej Stredy. Výrez mapového listu 1. Vojenského mapovania (Copyright (c) [Österreichisches Staatsarchiv] – all rights reserved (survey, z.B. „Josephinische Landesaufnahme“ / „First military survey“), Coll. X., Sectio VIII., Theil des Neutrauer und Barscher Comit.) s vyznačením polohy väčšieho murovaného objektu (mlyn), upravené.

²⁰ Predpokladá sa, že pomenovanie dominantných vodných tokov pochádza len od etník trvalo sídliačich na konkrétnom území (v prípade strednej Nitry azda Kelti, Germáni a Slovania), pričom prevzatý názov si zrejme prispôbovali vlastnej jazykovej sústave. Samotný názov Nitra nie je doložený v antickej spisbe. Prvýkrát sa objavuje v *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum* z roku 871 v súvislosti s vysviackou Pribinovho kostola. Vtedy bol názov už stabilizovaný. Výkladom pôvodu názvu rieky Nitra sa zaoberali viacerí autori (V. Šmilauer, J. Melich). Podrobnú etymologickú analýzu názvu Nitry (indoeurópsko-praslovanský pôvod) priniesol Š. Ondruš (1979). Posledné štúdie kladú vznik názvu rieky Nitry do predslovanského obdobia. Spájajú ho s kvádskym (germánskym) slovom *Neiter*, t. j. rieka „za hranicou/limesom“ alebo „cesta pri rieke“ (Hladký 2004, 147 n.; 2008). V starších ľudových jazykových prejavoch miestneho obyvateľstva na okolí Topoľčian, ale aj ďalej (napr. až v Skačianoch) sa v minulosti a aj dodnes používa pre rieku Nitra názov driek, resp. driek. Táto nárečová lexéma sa v spojitosti s vodným tokom vysvetľuje ako „hlavný prúd rieky“ (vrkoč rieky), resp. ako koryto rieky, riečisko“ (Uhlár 1983, 99). Historicko-geografickú štúdiu o dobových opisoch rieky Nitry a ďalších tokov na báze Notícií M. Bela publikovala K. Ráčová (2017) a P. Chrastina s T. Součkovou (2021).

²¹ Slovný základ pomenovania Lišňa pochádza zrejme z koreňa liš-, vyskytujúceho sa v ruštine, srbochorvátčine, lužickej srbčine, označujúceho „lišaja“, či „motýľa“, ale aj chorobu prejavujúcu sa sčervenáním kože a neskôr aj s významom „liška“ v českom jazyku.

V prípade hydronymá Dršňa²² sa pôvod názvu odvodzuje od viac významového koreňa drs- (drsný, drapľavý, hrubý, surový, chladný a pod.) a možný sémantický výklad tohto názvu sa interpretuje ako protiklad vlastností, resp. kvality vody susednej Lišne. Je dobre známe, že potok Lišňa disponuje mäkkou vodou, veľmi vhodnou na pranie, ktoré tu prevádzkali generácie obyvateľiek zo širokého okolia (Solčany, Praznovce, Urmince, Topoľčany) ešte pred niekoľkými desaťročiami.

Severne od Lišne a Dršne sa v okruhu Patrikovej zachovalo toponymum Mlynské. Miesto leží v západnom extraviláne Solčian a predstavuje plochú diluviálnu rovinu v ľavobreží rieky Nitry (obr. 6). V starších kartografických podkladoch je zaznamenaná cestná komunikácia prechádzajúca naprieč Mlynským a spájajúca juhozápadný intravilán obce s už nejestvujúcim stavebným objektom situovaným na ľavom brehu Nitry (obr. 7). Zo stavby vedie aj ďalšia komunikačná trasa na juh cez Patrikovu až k ceste, spájajúcej obec Solčany s Nitrianskou Stredou.

Možno sa domnievať, že účelom takto vytvorenej komunikačnej infraštruktúry je prepojenie stavebného objektu nachádzajúceho sa tesne pri rieke Nitre s oboma obcami, pre ktoré mal objekt svoj význam. Samotná stavba vyznačená celkom zreteľne na mapách I. – III. Vojenského mapovania²³, ako pomerne rozľahlý objekt tesne napojený na koryto rieky Nitry. Vzhľadom na pomenovanie polohy, situovanie stavby nachádzajúcej sa v jej areáli, ako aj ďalšie indície²⁴ ide s veľkou mierou pravdepodobnosti o mlyn funkčný v druhej polovici 18. storočia a neskôr. Osud dnes nejestvujúcej stavby nie je známy ani z orálnej histórie prinášajúcej skôr rozporuplné informácie. Ako pravdepodobné sa však javí stotožnenie dnes už nejestvujúcej budovy s Murtyňovým, resp. Solčianskym mlynom (obr. 8). Problematika historických mlynov v mikroregióne a širšom okolí Patrikovej bude predmetom samostatnej štúdie.

Obr. 8. Patrikova? Záber z pravobrežia rieky Nitry na Murtyňov (Starý) mlyn (?) v pozadí. Stotožnenie stavby na fotografii (okolo polovice 50. rokov 20. storočia) s objektom zachyteným na mape 1. Vojenského (josefínskeho) mapovania (obr. 7.) nie je jednoznačné. Archív: I. Mallo.

²² Hydronymum Dršňa vzniklo pravdepodobne ako opozitum k charakteru vody v Lišni (mäkká voda), t. j. nepríjemná, drsná voda v Dršni (Uhlár 1987, 346n).

²³ Königreich Ungarn (1782 – 1785) – First Military Survey; Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire; Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1: 25 000). Dostupné na: <https://maps.arcanum.com>, zo dňa 20. 8. 2022.

²⁴ 1 – Doklady miestneho mlynárskeho remesla potvrdzujú aj priezviská niektorých súčasných obyvateľov Solčian. Najčastejším priezviskom je forma Minársky, ktorá vznikla na základe zamestnania, či povolania z pôvodného priezviska Mlynár, Minár (Baleková/Smatana 2014, 18). Rôzne podoby toho priezviska možno nájsť predovšetkým v daňových súpisoch (Mlynár, Molnár, Molitor, Mlynarovič, Minárik a pod.).

2 – Aj napojenie rozľahlej solitérnej stavby na hlavný vodný zdroj regiónu vypovedá skôr o existencii technického objektu využívajúceho energiu rieky Nitry.

3 – Dlhodobú tradíciu mletia obilnín (obilninárske centrum?) na Patrikovej môže hypoteticky dokladať aj prítomnosť fragmentu žarnova v už zmienenom hrobe z 9. storočia.

4 – Z okruhu Patrikovej pochádza fotografická snímka zachytávajúca kúpajúcich sa mláďencov v rieke Nitre s rozmernou pobrežnou stavbou v pozadí (obr. 8). Fotografiu a základné informácie o stavbe (Murtyňov mlyn?, Solčiansky mlyn?, Starý mlyn?) poskytol známi topoľčiansky zberateľ a entuzián Mgr. Ivan Mallo.

Obr. 9. Nitrianska Streda-Patrikova – severný mikroregión. Vyznačenie mosta ponad rieku Nitra, resp. väčšej lávky nad odvodňovacím kanálom na mapách z roku 1939 (1:75 000, klad 4560) a 1952 (1: 25 000, klad M-34-121-A-d).

Drevený most ponad rieku Nitra pravdepodobne po rekonštrukcii horizontálneho telesa v roku 1943.

Archív: I. Mallo, upravené.

Popri zmienom objekte mlyna bol ďalšou dnes už nejstávajúcou technicko-komunikačnou stavbou v mikroregióne Patrikova drevený most spájajúci oba brehy rieky Nitry vyššie nad sútokom s potokom Lišňa. Fragmenty jeho nosných pilierov ukotvených v koryte rieky bolo možné dobre vidieť až do ich odstránenia v priebehu regulačných prác v polovici 60. rokov 20. storočia. Okrem orálnych informácií a fotodokumentácie, existenciu kolového trámového mosta v areáli Patrikovej potvrdzujú

aj mapy II. a III. Vojenského mapovania²⁵ a mapy z roku 1939 a 1952.²⁶ Most je v oboch prípadoch situovaný až na mieste, kde sa severné hranice Patrikovej dotýkajú južného katastra Topoľčian v polohe Sihoť. Komunikačne bol tento most v dosahu menšieho mosta, resp. lávky umiestnenej nad odvodňovacím kanálom v chotári Solčian (obr. 9). Drevený most s blízkou lávkou bol do konca vojny jediným efektívnym interkomunikačným miestom zabezpečujúcim dôležité bezbariérové lokálne spojenie solčianskej komunity s topoľčianskou. Jeho posledná podoba, či obnova (jednoduchý trámový most s cca 3 poľami, drevenou mostovkou, obojstranným zábradlím na baranených pilótach) sa datuje k roku 1943 (obr. 9). Neskôr stráca význam, nie je zachytený na povojnových kartografických podkladoch a jeho funkciu preberá masívny betónový most v JV extraviláne Topoľčian vybudovaný v povojnovom období.

Situovanie prehistorických a stredovekých sídiel na Patrikovej, v ľavobreží rieky Nitry v tesnom kontakte na vodný tok, predpokladá aj možnosť optimálnej dostupnosti tohto miesta (plytké koryto, jednoduché premostenie, či jednoduchá kompa, pevný most) s protíahlym brehom. Po preskúmaní mapových podkladov len dva už uvedené obsahovali informáciu o existencii historického premostenia severne od Patrikovej. Most priamo v Patrikovej nespomína vo svojom diele *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* ani M. Bel.²⁷ Táto skutočnosť však nemusí korešpondovať s dobovou realitou, pretože Bel viaceré premostenia na území Nitrianskej stolice nenavštívil, nevidel a mnohé ním opisované ani nepreskúmal (*Chrastina/Rácová 2015, 35*). Navyše všetky premostenia nemuseli byť vojenskými topografiami zaznamenané.²⁸

Prirodzenou súčasťou sídelnej infraštruktúry mikroregiónu Patrikova bola povedľa technických a komunikačných objektov aj samotná komunikačná sieť zabezpečujúca vzájomné cestné prepojenie so susednými komunitami a regiónmi. Priebeh stredovekej cestnej siete na strednej Nitre si vo väčšej i menšej miere všímali viacerí autori najmä v kontexte písomných prameňov (*Ivanič/Labanc/Hetényi 2019, s lit.*). Z najvýznamnejšieho komunikačného uzla v Ponitří, mesta Nitra, viedli ďalšie lokálne komunikácie rôznymi smermi, pričom zabezpečovali spojenie s dôležitou Českou cestou a ďalšími cestami smerujúcimi na sever do Poľska.²⁹

Samotný mikroregión Patrikovej bol však veľmi pravdepodobne komunikačne napojený na cestu nadregionálneho významu spájajúcu mesto Nitra s Turcom (cez Oponice, Nitriansku Stredú, Solčany, až k Prievidzi, Vrútkam a Martinu) označovanej viacerými prameňmi ako via magna.³⁰ V súvislosti s komunikačnou sieťou treba zároveň spomenúť aj jej organickú súčasť – mýtnu stanicu, zabezpečujúcu výber poplatkov od pocestných. Najbližšiu mýtna stanica od Patrikovej uvádzajú pramene v Chrabranoch, Mýtnej Novej Vsi, Kovarciach a Topoľčanoch.³¹

²⁵ Second military survey of the Habsburg Empire; Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1: 25 000). Dostupné na: <https://maps.arcanum.com>, zo dňa 20. 8. 2022.

²⁶ Na ďalších vybraných kartografických podkladoch, mapa I. Vojenského mapovania (1769 – 1875), mapa 1: 25 000 z roku 1952, mapa 1: 10 000 z roku 1977 a mapa 1: 100 000 z roku 1988 nie je most vyznačený. Zaznamenaná v tomto priestore je len rozmernejšia lávka, resp. menší most bez zábradlia ponad odtokovo-regulačný kanál vliavajúci sa do Lišne.

²⁷ Stručný opis mostov cez rieky Váh, Nitra a Dudvák na území Nitrianskej stolice sa nachádza vo štvrtom zväzku Belových Notícií. Publikácia vyšla nákladom Paula Strauba vo Viedni a tlačou Johanna Petera van Ghelena v Amsterdame v roku 1742. M. Bel tu opísal drevený most cez Nitru pri (Veľkých) Bieliciach, resp. Brodzianskom mlyne (*Chrastina/Rácová 2015*).

²⁸ P. Chrastina a K. Rácová uvádzajú príklad nesúladu medzi textom Belových Notícií a kartografickým dielom Mikovíniho, vyplývajúceho zrejme z nižšej kvality topografických terénnych prác. Dopĺňanie informácií (dodatočne zakresľovanie) do mapy I. Vojenského mapovania bolo súčasťou neskorších reambulácií (*Chrastina/Rácová 2015, 32*).

²⁹ Jednou z takýchto lokálnych ciest bola aj spojnice Solčian (a potencionálne aj Patrikovej) s Veľčicami cez pohorie Tribeč (*Lukačka 1982, 149 n.*). Cestné komunikácie na sever od mesta Nitry viedli v podstate oboma stranami rieky, t. j. v pravobreží od Čakajoviec ku Krušovciam a ďalej. Z roku 1235 je zmienka o veľkej ceste do Krušovíc (*Marsina 1987, 5*) a z roku 1254 o ceste *strata publica* do Topoľčian (*Lukačka 2010, 503*).

³⁰ K roku 1256 sa táto cesta v ľavobreží uvádza ako magna via a rovnakým názvom sa označuje aj v roku 1244 pri Oponiciach (*Marsina 1971, 110*), či v roku 1332, z ktorého je zmienka o spojení dôležitej cesty z Topoľčian pripájajúcej sa na túto strategickú komunikáciu (*Fejér 1832, 655*).

³¹ V Chrabranoch sa mýto spomína v roku 1335 (*Nagy 1883, 181*), v Mýtnej Novej Vsi v roku 1424. O platení mýta sú zmienky aj pri ďalších komunikáciách, zvlášť o starom mýte v Topoľčanoch, ktoré sa vyberalo v smere Bánovce nad Bebravou – Bojná a Prievidza – Nitrianska Streda (*Tóth/Neumann 2009, 539*).

Záver

Na záver prinášame stručné interdisciplinárne zhodnotenie náleziska. Sedentarizačné procesy celkom presvedčivo upozorňujú na Patrikovu, ako na významnú polykultúrnu lokalitu strednej Nitry s viacvrstvovým osídlením od staršieho praveku po vrcholný stredovek. Jej výnimočnosť demonštrujú vo veľkej miere pozoruhodné prehistorické a stredoveké archeologické pramene, ktoré sú však v širšom kontexte len odrazom iného špecifického fenoménu tohto miesta. Tým je environmentálny rámec lokality s jedinečným prírodným prostredím, ktoré upútalo pozornosť pradávnych ľudských populácií. Rieka Nitra tu vytvorila celú sústavu mŕtvych ramien, lužných porastov, ale aj pomerne rozsiahlych plochých kamenných a štrkovo-pieskových pobrežných formácií a ostrovovitých útvarov, aj priamo v strede koryta. Umožňovali operatívny transport a medzipobrežnú mobilitu. Tento pre založenie sídla optimálny bióm s géniom loci a silnou adaptívnou schopnosťou, bol určujúcim momentom nielen pre zriadenie sídla, ale aj – ako o tom vypovedajú archeologické nálezy – miesta posledného odpočinku zosnulých.

Povedľa archeoenvironmentálneho obrazu dopĺňa vo výraznej miere interdisciplinárnu databázu Patrikovej aj ďalší súbor neartefaktuálnych lingvistických, toponomastických, historicko-geografických a kartografických prameňov. Samotné pomenovanie lokality s veľkou pravdepodobnosťou vzniklo stotožnením areálu s jej vlastníkom – Patrikom/Petrikom, bohatým obyvateľom Solčian v 16. storočí. Podobným historickým vývojom prešli aj ďalšie toponymá a hydronymá v areáli Patrikovej (Nitra, Dršňa, Lišňa a Mynské). Predovšetkým pôvod hydronyma Nitra, objavujúce sa prvýkrát v *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum* z roku 871 sa v posledných štúdiách spája skôr s tu sídliačimi germánskymi spoločenstvami v dobe sťahovania národov. Napokon, ďalším dôležitým interkomunikačným a ekonomickým faktorom, dopĺňujúcim interdisciplinárnu škálu prameňov a dokumentujúcim významné postavenie Patrikovej v regióne je aj prítomnosť ďalších historických objektov na jej území – mlynu a mosta.

Príspevok sumarizuje a analyzuje dostupné historické pramene rozptýlené vo viacerých publikáciách a zároveň rekapituluje archeológiu Patrikovej v doteraz nepublikovanej podobe. Tento nový segment interdisciplinárneho výskumu (predovšetkým archívneho) zaiste umožní v budúcnosti priniesť ďalšie poznatky pre detailnejšiu rekonštrukciu obrazu Patrikovej zeme a jej mikroregiónu v dejinách stredného Ponitria.

PRÍSPEVOK JE SÚČASŤOU PROJEKTU

Tento príspevok bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-18-0196 *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)*.

LITERATÚRA

- Baleková/Smatana 2014* – K. Baleková/M. Smatana: Zo studnice rodnej reči. Bratislava 2014.
- Fejér 1832* – G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VII/3. Budae 1832.
- Hanuliak 2004* – M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.- 10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Hladký 2004* – J. Hladký: Hydronymia povodia Nitry. Trnava 2004.
- Hladký 2008* – J. Hladký: Z historickej slovenskej hydronymie a ojkonymie – Nitrava či Nitra? Logos Onomastiki: Naukovij žurnal 2, 2008, 76-80.
- Chrastina/Ráčová 2015* – P. Chrastina/K. Ráčová: Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup). Studia Historica Nitriensia 19-1, 2015, 20-36.
- Chrastina/Součková 2021* – P. Chrastina/T. Součková: Príroda a krajina Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia. Podľa vedomosti M. Bela a vybraných autorov obdobia baroka. Trnava 2021.
- Ivanič/Labanc/Hetényi 2019* – P. Ivanič/P. Labanc/M. Hetényi: Cestná sieť a výber cestného mýta v oblasti Ponitria v stredoveku v kontexte písomných prameňov. In: J. Martínek (ed.): Výzkum historických cest v interdisciplinárnom kontextu. Brno 2019, 71-80.

- Lichardus/Vladár 1964* – J. Lichardus/J. Vladár: Zu problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 22, 1964, 69-162.
- Ondruš 1979* – Š. Ondruš: Slovenské rieky - pôvod mien. *Studia Academica Slovaca* 8, 1979, 266-287.
- Lukačka 1982* – J. Lukačka: Západné Tríbečské podhorie do roku 1526. *Historické štúdie* 26, 1982, 131-159.
- Lukačka 1987* – J. Lukačka a kol.: Solčany 1235-1985. *Topoľčany 1987*.
- Lukačka 2010* – J. Lukačka: Topoľčany. In: M. Štefánik/J. Lukačka (ed.): *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, 503-520.
- Marsina 1971 (ed.)* – R. Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie I*. Bratislava 1971.
- Marsina 1987 (ed.)* – R. Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie II*. Bratislava 1987.
- Michalko 1986* – J. Michalko: *Geobotanická mapa ČSSR*. Bratislava 1986.
- Nagy 1883* – I. Nagy: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár III. (1333-1352)*. Budapest 1883.
- Pavúk 1981* – J. Pavúk: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. *Pamiatky archeologické* 72, 1981, 255-299.
- Pristaš 2000* – J. Pristaš: *Regionálne geologické mapy Slovenska*. Bratislava 2000.
- Rácová 2017* – K. Rácová: Vodné toky Nitrianskej stolice v Belových Vedomostiach. *Studia Historica Nitriensia* 21-1, 2017, 191-197.
- Tóth/Neumann 2009* – N. C. Tóth/T. Neumann (eds.): *Tsigmondkori oklevéltár XI (1424)*. Budapest 2009.
- Uhlár 1983* – V. Uhlár: Rieky a potoky povodia Nitry. *Kultúra slova* 17, 1983, 97-102.
- Uhlár 1987* – V. Uhlár: Z hydronymie Ponitria: názvy so sufixom -ňa, -ina a -ica. *Slovenská reč* 52, 1987, 346-356.
- Vavák 2007* – J. Vavák: Z prieskumov v Nitrianskej strede. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2005, 2007*, 196-198.
- Veliačik/Romsauer 1994* – L. Veliačik /P. Romsauer: *Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku*. Nitra 1994.
- Vladár/Wiedermann 2020* – J. Vladár/E. Wiedermann: *The World behind the World. Intercultural Processes in the Prehistory of European Civilization*. Berlin 2020.
- Wiedermann 1985a* – E. Wiedermann: *Archeologické pamiatky topoľčianskeho múzea*. Nitra 1985.
- Wiedermann 1985b* – E. Wiedermann: *Ďalšie nálezy z Nitrianskej Stredy. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984, 1985*, 255, 256.
- Wiedermann 1987* – E. Wiedermann: *Vývoj osídlenia v praveku a ranej dobe dejinnej*. In: J. Lukačka (ed.): *Solčany 1235-1985*. Bratislava 1987, 9-14.
- Wiedermann 1996* – E. Wiedermann: *Pohrebisko lužickej kultúry a stredoveké sídlisko v Nitrianskej Stredy. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994, 1996*, 185, 186.
- Wiedermann 1997* – E. Wiedermann: *V kruhoch stredovekého univerza*. In: E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany vo vrstvách vekov*. Bratislava 1997, 97-106.
- Wiedermann 2003* – E. Wiedermann: *Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny*. Nitra 2003.
- Wiedermann 2013* – E. Wiedermann: *The Prehistoric Multicultural Settlement of Hajná Nová Ves (Slovakia). Cultural-historical, settlement-archaeological and archaeo-environmental contexts in Western Carpathia at the end of the early prehistoric and in the late prehistoric periods*. BAR Archaeopress S2482. Oxford 2013.
- Wiedermann/Žáčik 2008* – E. Wiedermann/M. Žáčik: *Krajinná história naddunajskej zeme (Polykultúrne nálezisko Nitrianska Streda - Patrikova)*. *Studia Historica Nitriensia* 14, 2008, 107-134.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Katastrálna mapa s katastrálnou hranicou Solčian a Nitrianskej Stredy*. Zdroj: <https://www.katasterportal.com/katastralnamapa.php?obec=505498>, [cit. 20. 8. 2022].
- Pomedzie extravilánov Solčian a Nitrianskej Stredy. Výrez mapového listu 1. Vojenského mapovania*. Zdroj: <https://maps.arcanum.com> [cit. 20. 8. 2022].
- Patrikova na mapových podkladoch*. Zdroj: <https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.53646861783594&lng=18.177051401269217&map=gkubazm10> [cit. 20. 8. 2022].

SUMMARY

Terra Patrik

The archaeological site Nitrianska Streda-Patrikova (Topoľčany district) is located in the border zone of the northern extravillan of Solčany and the southern extravillan of Nitrianska Streda, not far from the district city of Topoľčany.

Sedentarization processes quite convincingly highlight Patrikova as an important polycultural site with multi-layered occupation from the older prehistoric period to the High Middle Ages. Its excellence is demonstrated to a large extent by the remarkable prehistoric and medieval sources, which, however, in a broader context is only a reflection of another specific phenomenon of this place. This is the unique natural environment that attracted the attention of ancient human populations. The Nitra River has created here a whole system of dead arms, floodplain vegetation, but also quite extensive flat stone and gravel-sand coastal formations and island-like formations, even right in the middle of the riverbed (Figs. 1, 2). This optimal biome for the establishment of the settlement, with its genius loci and strong adaptive capacity, was the defining moment not only for the establishment of the settlement, but also for the final resting place of the deceased.

Archaeological sources provide quite convincing evidence of the exceptional position of Patrikova on a regional scale. This includes a child's grave of the Lengyel culture from its final phase – the Ludanice group (Lengyel IV; Fig. 3). There are at least two equally significant finds from the cremation burial site of the Lusatian culture from the Early and Late Bronze Age. The ceramic inventory and bronze industry from the mentioned graves come from the period of rather dynamic development of the Lusatian culture, especially from the Late Bronze Age (Fig. 4).

Patrikova regained its status as an important micro-region at the end of the Early and High Middle Ages. Several grave and settlement finds point to the continuous settlement of the area from the 9th to the 16th century (Fig. 7). Repeated archaeological findings and rescue research from 1994 document the existence of a Great Moravian and Post-Great Moravian burial site from the 9th – 10th centuries and the corresponding High Medieval settlement (Fig. 5).

A lot of additional non-artefactual information about Patrikova and her surroundings can also be obtained by comparing historical and recent sources (Figs. 8, 9). In particular, several contemporary cadastral data taken from historical materials are appropriate. The most recent cadastral maps fix information that has been gradually taken over from various previous types of cartographic documents. These are mainly toponyms and hydronyms, the meaning value of which can currently be researched (Fig. 6). In addition to the important and already mentioned prehistoric sources, the picture and history of this settlement is also significantly supplemented by knowledge from several historical disciplines.

List of figures

Fig. 1. Nitrianska Streda-Partrikova (High Bank). A north view of erosion-exposed settlement features and extinct ground horizons on the profile of the left bank of the Nitra River. Photo: E. Wiedermann, modified.

Fig. 2. Topoľčany. View from the Topoľčany square of the flooded inundation of the Nitra river in the eastern extravillan of the town (around Patrikova) from the mid-20th century. Archive: E. Wiedermann.

Fig. 3. Nitrianska Streda-Patrikova. Grave of a child of the Ludanice group (Lengyel IV) of the Lengyel culture with ceramic equipment (after *Lichardus/Vladár 1964*, Figs. 7, 8).

Fig. 4. Nitrianska Streda-Patrikova. Ashtray burial site of the Lusatian culture. Inventory of grave 1 (2, 3, 5-10), grave 5 (1, 4, 11) and cut feature 11 (12; after *Wiedermann/Žáčik 2008*, Figs. 13-15).

Fig. 5. Nitrianska Streda-Patrikova. Finds from disturbed graves from the 9th/10th century (1, 4-6) and medieval settlement (2, 3, 7; after *Wiedermann/Žáčik 2008*, Fig. 16, Tab. 2).

Fig. 6. Nitrianska Streda-Patrikova. Cadastral map with the cadastral boundary of Solčany and Nitrianska Streda (<https://www.katasterportal.com/katastralnamapa.php?obec=505498>) with toponyms and hydronyms, modified.

Fig. 7. Border of the extravilans of Solčany and Nitrianská Streda. Cut-out of map sheet 1. Military mapping (<https://maps.arcanum.com>) showing the location of a larger brick feature (mill), modified.

Fig. 8. Patrickova? A view from the right bank of the Nitra River to Murtin's (Old) Mill (?) in the background. The identification of the building in the photograph (around the middle of the 20th century) with the object identified on the map of the 1st Military (Josephine) mapping (Fig. 7) is not clear. Archive: I. Mallo.

Fig. 9. Nitrianska Streda-Patrikova - northern microregion. Marking of the bridge over the Nitra River, or a larger footbridge over the drainage canal on maps from 1939 and 1952. Wooden bridge over the river Nitra probably after the reconstruction of the horizontal body in 1943. Archive: I. Mallo, modified.

Translated by S. Bönde Gogová